

ÁLLAMALKOTÓ KULTÚRA

F A B Ó E D I T

A történelemnek van egy olyan vonulata, amely eddig elkerülte a történelemtudomány figyelmét, ez pedig nem más, mint az egyes országok önrendelkezési állapotára, államiságára vonatkozó hagyomány vagy kulturális tudás. Ez az átfogóbb szempont számos, az önmeghatározás kérdéskörébe tartozó mítosznak, legendának, szokásnak, gyakorlatnak, jelenségnek biztosít olyan értelmezési keretet, amelyben értelmet nyer jelentőségük. Az identitást is magába foglaló értelmezési keretet a történetírás és az emlékezetpolitika határozza meg. Az identitásalkotások kérdése jobbára Európa-központúak, azonban a háborús örökség és a gyarmattartói múlt megterhelték a folyamatokat.¹ Ezért, többek között, a 20. század frankofón mozgalma csupán egy laza kulturális szövetséget tudott létrehozni.² A mai francia történelmi felfogásban azonban szintén előkerült a közösségképző múltmagyarázat igénye.³ Az említettek mellett a téma tehát jelentős szakirodalommal rendelkezik. Ám mindezzel együtt Magyarország Európának az egyik olyan országa, ahol élő a közös múlt tudata. E sajátos nézőpont a dualizmus idejének Szent István-napját feltáró ünneptörténeti kutatás háttérelmzésének és az emléknapi kultuszát tárgyaló történeti szakirodalom összevetésének eredményeként merült fel.⁴ Az elemzéshez szükséges széles látószögben követni lehet azt az ívet a magyar történelemben, amely kirajzolódik I. István király meghatározó alakjában, valamint a körülötte kialakult kultusz hatástörténetében. Mivel az uralkodói életmű tudományos szintézise és róla az általános ismeretek szintjén őrzött kép a tömegsajtó révén elsősorban a 19. században, valamint a 20. század első felében kezdett beépülni a köztudatba, ezért a részletesebb okfejtés erre a korszakra tér ki egy vázlatos állam- és kultusz-történeti kitérével.

ORSZÁG ÉS ÁLLAM

A magyar példánál maradva, régen az „államiság” kifejezésére közkeletűbb volt az „ország” szó használata, azaz az „államalapító” vagy „államalkotó” tevékenység korábbi fogalmi megfelelője, vagyis az „országépítés”, jóval elterjedtebb volt. A pontosabb okfejtéshez érdemes megvilágítani az „ország” és „állam” jelentésének alakulását!

A Szent Istvánhoz kötődő, a 12. századból származó latin szövegeknél a korabeli magyar fogalomkészletet tükröző fordításaiban az „ország” megnevezés

1 Victor LIEBERMANN: Why Was Nationalism European? Political Community in Asia and Europe 1400–1850. *Journal of Global History*, 2021/1. 23.

2 Véronique LE MARCHAND: *La Francophonie. Nouvelle Édition*. Éditions Milan, Toulouse, 2006.

3 François HARTOG: *Régime d'historicité. Présentisme et expérience du temps*. Éditions du Seuil, Párizs, 2003. 149.

4 A „Dualizmus kori emlékeztörténet” címmel indult kutatócsoport 2019-ben kezdte el a kutatást, amely a továbbiakban a Tématerületi Kiválósági Program 2020 (2020-4.1.1-TKP2020) pályázati program keretében folytatta munkáját a Magyarságkutató Intézet Történeti Kutatóközpontjában.

szerepel.⁵ Indokoltan, hiszen az „ország” (úrság / uruszág / uraság)⁶ szó régebbi, mint a nyelvújítás korától használt „állam”.⁷ A korábbi magyar nyelvállapot jelentésrétegeit is őrző – 1862 és 1874 között kiadott – etimológiai szótár szerint a 1) legtágabb értelme kiterjedt „bizonyos határok közé szorított földkerekség[re], nagyobb vidék[re]”, amely sajátos helyzete vagy lakóinak különössége miatt egy egységet képezett; 2) szűkebben lefedte egy „fejedelem vagy igazgató felsőség alatt élő polgárok hazáj[át]”, amely esetben összetett szót alkotott az ott lakó népek nevével vagy más jellemző tulajdonság jelzőjével például „Szigetország (= Anglia), Erdélyország, apostoli ország = Magyarország”; és végül 3) áttételesen megjeleníthette akár a keresztény hívek összességét „Isten országával”, akár az elhunytak kiérdemelt túlvilági lakhelyét a „mennyországgal”, de a „pokol országával”, vagy a földön élő más lények összességét az „állatok országával”, „növények országával”.⁸ A felsoroltak közül a második jelentés alapján az uralkodás (egyik) igéje az „országlás”, amely szerint valamely ország legfőbb vezetője – császára, királya, fejedelme – igazgatással gyakorolta hatalmát, vagyis az „országoló” főméltság „országolt”.⁹ Az imént idézett szótárban az „állam” kifejezés már egy későbbi irányítási rendszert jelöl, amelyben a fejedelem vagy „erkölcsi felség” és a törvények alá vetett, képzett – „polgárvizati” – emberekből álló testület együtt végezte a vezetést, saját kormányzattal rendelkezett, valamint egy meghatározott jogi és politikai felállást feltételezett.¹⁰

A dualista korszakban az „ország-” és „állam-” értelemzések jelentéstartalma alig félszázadon belül is nyomon követhető, hiszen a polgárságra épülő modern társadalomban elsősorban jogtudományokban „képzett”, vagyis a tanult, művelt és polgárinak (!) tekintett rétegből verbuválódott az állam egyre duzzadó hivatali adminisztrációja. Tehát az összetett szervezetként, jogszerűen működtetett állam képe előtérbe került az ország mindennapi életében, mert a korszerűnek tekintett társadalom kiépítése csak az ő közreműködésükkel volt lehetséges. Ezért a két fogalomban létrejött egy olyan hangsúlyeltolódás, amely inkább az állam jelentőségét emelte ki. Az egyik legismertebb 19. század végi általános lexikon az „ország” szócikkhez már szorosabb meghatározást adott, azaz az ország – latinul *regnum* [királyság] – „egy fejedelem és egy törvény alatt álló terület”,¹¹ amely az állammal megfeleltethető kifejezés, és az ez utóbbi terminusra vonatkozó – már eszményítő – magyarázat szerint „a társadalmi lét legtökéletesebb és leghatalmasabb fejleménye, melyben meghatározott területen élő nép egyéni életre, tehát akarat és cselekvésképességre szervezkedett”.¹²

A 20. század elején a kétségtelen visszasságok ellenére is fontosabb volt a kettős államberendezkedés elfogadottságának feltüntetése a közismeretek megszürt sűrítéseit tartalmazó enciklopédikus kiadványok oldalain. Így a kor egy másik népszerű általános lexikonjának „ország” szócikkében megjelent az államfogalom jogi oldala az oda illő hivatkozással, vagyis az ország az állam megfelelője, amely pedig „egy alkotmány, monarchiában egy uralkodó alatt álló közület. De a magyar jogban használják még bizonyos nagyobb különállást és bizonyos politikai önállást élvező államterületi rész jelölésére is (anyaország), így az 1868:XXX. tc. értelmében Horvát-Szlavón- és Dalmátországokat illetőleg (társországok)”.¹³ A kiadvány szerint az államnál főleg területi elvnek kellett érvényesülnie, azaz „meghatározott területen, közös főhatalom alatt élő emberek

**az önálló állam
saját kormányzattal
rendelkezik**))

5 Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez. Középkor (1000–1530). szerk. TARNAI Andor – MADAS Edit, ELTE Régi Magyar Irodalomtudományi Intézet, Bp. 1991.

6 A magyar nyelv történeti etimológiai szótára. II. köt. H–Ö. szerk. BENKŐ Loránd, Akadémiai, Bp. 1970. 1095.

7 A magyar nyelv történeti etimológiai szótára. I. köt. A–Gy. szerk. BENKŐ Loránd, Akadémiai, Bp. 1967. 137.

8 CZUCZOR Gergely – FOGARASI János: A magyar nyelv értelmező szótára. IV. köt. 2. rész. Emich Gusztáv, Pest, 1867. 1094–1095.

9 Uo. 1097–1098.

10 CZUCZOR Gergely – FOGARASI János: A magyar nyelv értelmező szótára. I. köt. 1. rész. Emich Gusztáv, Pest, 1862. 265.

11 Ország = Pallas nagy lexikona. 13. köt. Nemes ág-pillér. szerk. GERŐ Lajos, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Bp. 1896. 546.

12 Állam = Pallas nagy lexikona. 1. köt. A–Aradmegye. szerk. GERŐ Lajos, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Bp. 1893. 385.

13 Ország = Révai nagy lexikona. 14. köt. Mons–Ottó. szerk. RÉVAY János Mór, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt., Bp. 1916. 830.

nek közössége. Lényeges elemei: 1) a terület, 2) a lakosság fölött álló főhatalom”,¹⁴ utóbbi alatt értendő az államhatalom, a *suprema potestas* [legfőbb hatalom] és a szuverenitás, továbbá körülhatárolható terület nélkül nem létezik állam.

A fentiek alapján a régebbi történeti korokban a 9–10. század óta Magyarország önmegnevezése szerint a magyarok „urasága”, vagyis magyarok uralta, lakta területet, azaz országot jelentett, amely egyúttal a kor jogszabályi igényeihez igazodó állami és egyházi közigazgatással működő királyságot jelentett. Az újkornak a modern szakasza teremtette meg azokat a feltételeket, amelyben a polgársággá egyneműsítendő tömeg – azaz a lakosság – együttéléséhez, irányításához kidolgozottabb jogi és politikai rendszer szükségessége miatt az államkifejezés egyenragú lett az országfogalommal.

ÁLLAMISÁG ÉS KULTUSZ

Az alábbi vázlatos állam- és kultusztörténet bemutatja a kulturális emlékezet és az emlékezetkutatás elméleti szakirodalmában lefektetett jellegzetességeket: a helyhez és közösséghez kötöttséget, a közösségkovácsoló jelleget, az identitás- és célképző szerepet, a rítusokat, ezek által a múlt jelené tételét, a szent időt és helyet, valamint a mintaadó hőst és tettét.¹⁵ A történelmi cselekedet jelen esetben nem más, mint hogy I. István király uralkodása során megalapította a keresztény Magyarországot a Kárpát-medencében.

Az állam intézményének története is a messizi múltba, az ókori Kelethez vagy a görög és a római időkhöz nyúlik vissza, amelyek jobbára vagy városállamokat, vagy despotikus jellegű uralmi struktúrákat jelentettek.¹⁶ Ez utóbbi államforma jellemezte a magyar keresztény államalapítás előtti korszakot.

I. István király alatt és után is a joggyakorlat két kiemelt jogforrása a szokásjog és a törvény volt. A szokásjog a közösségben honos következetes szóbeli ítéltetésén alapult, míg az írott törvények az általános jogelvektől való eltérést rögzítették, majd a 19. században lett a törvény főszabály. A középkorban az írott jogforrások sajátos csoportját alkották, többek között, a legendák, de mindemellett az adminisztráció alkalmazta a királyi rendeleteket, okleveleket és kiváltságokat, valamint a helyi közösségek (céhek, városok) rendeleteit. Ez utóbbi szabálytípust vették át a későbbi korok kormányai és minisztériumai. A jogelméleti irodalom két fő államformát különböztet el: a király élete végéig tartó uralmát jelentő monarchikus, valamint a választott vezetőre támaszkodó köztársaságit. Az államforma minősítését a hatalom végrehajtásának módja adja meg, azaz eszerint kategorizálódik például a rendi monarchia vagy a parlamentáris köztársaság.

I. István király alapította és szervezte meg a keresztény magyar államot, a Kárpát-medencei Magyar Királyságot 1000-ben.¹⁷ Ebben az időben a korona és az állam jelentése megfeleltethető volt egymásnak.¹⁸ Az őt követő uralkodók megerősítették a Szent István-i életművet és az abban lefektetett alapelveket. I. László volt az, aki megteremtette az államalapító király intézményes tiszteletét az 1083. augusztus 20-i szentté avatásával. A jog iránti bizalomról, illetve a jogkövetői magatartásról árulkodó érdekes adalék, hogy a „jobb” és a „jog” szavak jelentése megegyezett,¹⁹ vagyis ha egy döntés „jogos”, akkor az „jó” is volt.

Magyarország magyarok uralta terület

14 *Állam = Révai nagy lexikona*. 1. köt. A–Arany. szerk. RÉVAY János Mór, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt., Bp. 1911. 374.

15 Lásd: MAURICE HALBWACHS: *Az emlékezés társadalmi keretei*. ford. SUJTÓ László, Atlantisz, Bp., 2019.; JAN ASSMANN: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és a politikai identitás a korai magaskultúrákban*. ford. HIDAS Zoltán, Atlantisz–C. H. Beck, Bp.–München, 2018.; PIERRE NORA: *Emlékezet és történelem között*. szerk. K. HORVÁTH Zsolt, Napvilág, Bp. 2010.; É. KOVÁCS Éva: Az emlékezet szociológiai elméletéhez. *socio.hu*, 2012/1–2. <<https://socio.hu/index.php/so/issue/view/39>>

16 Az alfejezet az alábbi műveken alapul: BALOGH Judit: *Magyar alkotmánytörténet. I. Egyetemi jegyzet*. Debreceni Egyetem, Debrecen, 2022.; ECKHART Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Osiris, Bp. 2000.; *Magyar alkotmánytörténet*. szerk. MEZEY Barna, Osiris, Bp. 2003.

17 A kultusz vázlatos történetét lásd: FABÓ Edit: *Önmeghatározás és identitás. A Szentkirály-kultusz és az államiság szerepe a globális térben. Polymatheia*, 2021/1–2.

18 BARTONIEK Emma: *A magyar királykoronázások története*. Akadémiai, Bp. 1987. 68.

19 GYÖRFFY György: *István király és műve*. Balassi, Bp. 2000. 390.; IPOLYI Arnold: *Magyar ereklyék. Archaeológiai Közlemények*, 1863/1. 113.; CZUCZOR Gergely – FOGARASI János: *A magyar nyelv értelmező szótára*. III. köt. 1. rész. Emich Gusztáv, Pest, 1865. 266. Megjegyzendő, hogy hasonló vonások más nyelvi kultúrákban is fellelhető (latin: *lex – legitimate*, német: *Recht – rechtmässig*, angol: *right – rightful*).

Kulturális keret –
Roskovics Ignác vázlata
a Szent Zsigmond-kápolna
oltárképéről
(*Vasárnapi Újság*, 1900.
1. szám, címlap)

II. András 1222-ben adta ki a nemesség jogait rögzítő Aranybullát, amely a történeti alkotmányt is megvilágító törvény egyúttal elrendelte Szent István megünneplését. Az 1301-ig Árpád-ház uralta korszak államisága patrimonális monarchiával jellemezhető, vagyis a király akkora földbirtokkal bírt, hogy azal saját kezében tudta tartani a hatalmat, hadsereget állított, a birtokadományozással jutalmazottat pedig bevonta a hatalomba. De ez utóbbi tekintetében

Országalapítás –
Peter Johann
Nepomuk Geiger:
Szent István koronáztatása
(*Vasárnapi Újság*, 1859.
2. szám, címlap)

a magyarországi eljárás eltért a nyugat-európai hűbériségtől, mert a király a nemzeti vagy patriarchális szemléletből fakadóan az őt körülvevő papokra, vitézekre mint tágabb családjának tagjaira tekintett. A dinasztia fiúági kihálásának korára a lecsökkent királyi birtok már nem volt elegendő az addigi országlásra.

Az 1301-ben trónhoz jutó vegyesházi királyok az 1526-os mohácsi vészig már csak rendi képviselői monarchia kiépítésével tudták működtetni az országot.²⁰ A papi rend kedvezményeinek köre bővült: személyi védelem alá estek, az adományba kapott birtokaik adómentességet élveztek, és egyházi adót (tizedet) szedhettek. A nemesi rendet négy alapszabadság illette meg: személyes szabadság, a király joghatósága alá tartozás, adómentesség és az ellenállási jog. Az önkormányzatisággal bíró szabad királyi városok szokásjoguk alapján saját hatáskörben bírászkodhattak, jogszabályt hozhattak, országgyűlési követet állíthattak, és az útkényszer révén árumegállítói és vásártartói joguk volt, továbbá földesúri joggal rendelkeztek, vagyis malmuk, italmérésük, húskereskedésük, vámszedésük lehetett. A Szentkirály emlékezete csak a 14. századtól vált elsősorban egyházi ünneppé, amelynek tisztelete napjainkig folyamatos. A korszak elején Károly Róbert magyar király felismerte, hogy az ország belső békéjének – gazdasági és társadalmi életének – biztosításához érdemes/szükséges a szomszéd országgal való egyezség, és 1335-ben Visegrádon megszervezte a cseh–magyar–lengyel királytalálkozót. A magyar uralkodók központosító törekvései idővel szükségessé tették a jogszabályok – ideértve a szokásjogi eljárások – összegyűjtését és rendszerezését. Ezt a feladatot Werbőczy István végezte el, aki 1517-ben megjelentette a *Tripartitumot*, vagyis a *Hármaskönyvet*. A jogszabálygyűjtemény hosszú időre meghatározta a magyar jogfejlődést, valamint nagy érdemének tartja a történelemtudomány, hogy „a politikai nemzetet összetartotta”.²¹

A könyv magába foglalta az addig kialakult Szent Korona-tant, amely egyúttal egy olyan államelméleti mű volt, amely az alkotmány szerepét is betöltötte.

20 Majd csak Luxemburgi Zsigmond hívja össze az első rendi gyűlést 1405-ben, de már IV. Kun László kísérletezett vele 1277-ben.

21 HÓMAN Bálint – SZEKŰ Gyula: *Magyar történet*. II. köt. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp.1936. 591.

Az uralkodói koronához kapcsolódó hatalomszervező téziseket más országokban is ismerték és használták, viszont a magyar kifejtés ezt mindvégig csupán egyetlen fizikai tárgyhoz kötötte, hiszen Magyarország azon kevés országok közé sorolható, ahol a királynak csak egyetlen koronája volt. I. István király az *Intelmekben* többször felhívta a figyelmet a korona becsületének, méltóságának megőrzésére. A koronának mint Szent Koronának legkorábbi említése IV. Béla 1256-ban kelt oklevelében maradt fenn,²² amely onnantól fogva egyértelműen az uralkodói hatalom és ország- vagy államegység személytől független megjelenítője, azaz a földi és az emberi érdekek feletti örök és önálló jogforrás lett. A Szent Korona eszméje alapján a törvénykezés és kormányzás a korona nevében történik, képviseli a felségjogok összességét, övé a főkegyúri jog, rajta keresztül ment végbe a hatalom átruházása, egyesíti a hatalom gyakorlóit, hozzátartozik az ország területe, saját vagyonnal rendelkezik, minden birtokjog tőle származik, összekapcsolja az Eget és a Földet. Az eszmének részei az ország szabadságáról, az egységes és ugyanazon szabadságról, a szabadon választott királyról, a törvénysértés jogvesztő hatályáról, valamint az ellenállás jogáról és kötelességéről szóló tantételek. A koronáé az egyes nemzetközi szerződésekben szereplő földrajzi területek összessége, de a hűtlen alattvalók és a kihalt családok birtoka is visszazár a koronára. A csatlakozó (balkáni) területek, illetve képviselőik a koronára tettek hűségesküvet, majd amikor védelemre szorultak az egyre terjeszkedő Oszmán Birodalommal szemben, ezt többször is megerősítették. A korona joghatósága érvényes volt a királyra, a nemesekre és a szabad királyi városokra, akik így a Szent Korona tagságát képezték.

Az ország életét megosztó nagy csapást hozott a hódító Oszmán Birodalom 16. századi térfoglalása a Kárpát-medencében, amelynek következtében a terület három részre szakadt. Nyugaton a királyi Magyarország Habsburgok befolyása alá került,²³ középen az oszmán hatalom lett a domináns erő, keleten fennmaradt az Erdélyi Fejedelemség. Az oszmánokat a Habsburgok vezetésével sikerült kiűzni a 17. század folyamán, azonban sokáig érvényesült a bécsi udvar fennhatósága a magyar állam felett, de időközben Erdély is visszatérhetett a Magyar Királyságba. Tehát 1526-tól a 18. század közepéig Habsburg-Magyarországon és Erdélyben továbbra is a rendi képviselői monarchia volt életben. Ezt szakította meg a felvilágosult abszolútizmus 1760 és 1790 közötti periódusban, majd a korábbi feltételek mellett az 1848-ig tartó reformkorban szorgalmazták az alkotmányos monarchia felállítását, és törvényben (1790/91. évi X–XIII. és XVI. tc.) is deklarálták „Magyarország és kapcsolt részeinek” független jogállását – államiségét, határait, törvénykezését és a magyar nyelv használatát. Ez alatt a keresztény felekezeti harcokkal és hitvitákkal súlyosbított idők alatt visszanyúltak a Szent István-i érvekig. Mária Terézia pedig hatalmi pozíciója megszilárdításához a Szent Istvánhoz fűződő kultuszt és jogelveket használta fel: megalapította a legmagasabb állami kitüntetést jelentő Szent István-rendet, felelevenítette az egyházi ügyeket érintő főkegyúri jogot, 1771-ben hazahozatta Raguzából Budára a Szent Jobbot, valamint elrendelte Szent István nyilvános tiszteletét. Később, az 1792. május 20-án kelt törvénnyel II. Lipót bevezette a magyar nyelvet a központi kormányzat tanácskozásaira.

A Szent István-ünnepen 1810-től megrendezték a budai várbeli Szent Jobb-körmenetet, amelyen 1819-től az előkelőségeknek felekezettől függetlenül részt kellett venniük. 1848. március 15-én lezajlott a forradalom, amely alkotmányos módosításokkal az április 11-i törvényekkel a parlamentáris monarchiának engedett volna teret. Az országgyűlésben a korábban az előjogokból kizárt rétegek jogkiterjesztéssel jogokat kaptak, ők is Szent Korona tagjai lettek. Elindulhatott a modern polgári átalakulás, megvalósulhatott az állami önrendelkezés. A törvényeket szentesítő V. Ferdinándot lemondatták, Ferenc József követte a trónon. De sem a lemondás, sem utódlás nem felelt meg a magyar törvényeknek,

**az államegység
személytől független
megjelenítése** »»

22 1401-ben Luxemburgi Zsigmondot a saját bárói bebörtönözték, megalakították a Szent Korona tanácsát, és annak nevében kormányozták.

23 Erről bővebben lásd: Péter ILLIK: Royal Hungary or Kingdom of Hungary? Interpretation, History and Reception of Two Historical Terms. *Prague Papers on the History of International Relations*, 2016/2.

ezért az 1849. április 14-i *Függetlenségi nyilatkozat*ban kimondták a Habsburg-ház trónfosztását, és elkezdődött a szabadságharc, melyet 1849 nyarán csak orosz segítséggel tudtak letörni. A megtorlás és az elnyomás az osztrák császár önkényuralma alatt zajlott, amelynek során voltak alkotmányos megoldási kísérletek, de azt a magyar országgyűlés nem fogadta el. 1849-től tiltották a Szent Jobb-körmenetet, de 1860-tól fogva ismét engedélyezték. A Szent István-i kultusz tisztelete töretlen volt egészen a 20. század közepéig.

Az 1867-es kiegyezéssel létrejött egyezés szerint Ausztria és Magyarország két külön állam volt, amelyeket csak az uralkodó személye kötött össze. Mindkettőnél elváltak a hatalmi ágak, az osztrák kérdésekben a bécsi Birodalmi Gyűlésben, magyar ügyekben a (buda)pesti Országgyűlésben törvénykeztek, és önálló igazságszolgáltatásuk volt. Külön közösügyes minisztériumban intézték a hadügyet, a külügyet és e kettőt fedező pénzügyet, amelyet 60-60 követ képviselt a birodalmi gyűlésből és a magyar parlamentből. Azonban a magyar államjogi kultúra sokkal egységesebb maradt az osztrákhöz képest, hiszen több száz éves alkotmányos hagyománnyal bírt, míg Ausztria tartományait jobbra rendelve kormányozták, valamint azok hatóköre nem vagy csak korlátozottan terjedt ki Magyarországra. Ausztria tehát csak a kiegyezéssel kapott alkotmányt.²⁴

Az ország csak az I. világháború végén kapta vissza függetlenségét, viszont az eredeti területek nagy részét elvették. A dicstelen emlékü 1918-as Népköztársaság és az 1919-es diktatórikus Tanácsköztársaság után 1920 és 1944 között Horthy Miklós kormányzó vezetésével létrejött egy király nélküli parlamentáris királyság, valamint kimondták a dualista idők államrendjével való jogfolytonosságot. A királyság mint államforma 1946-ig érvényben maradt. 1944 végén rövid időre felállt egy nyilas diktatúra, amely teljesen szakított a történeti alkotmánnyal. A 20. század második felének kommunista korszaka újabb érdekszféra uralmát hozta el, és 1944 és 1949 között a kommunisták felmorzsozták a többpártrendszert. 1946-ban kikiáltották köztársaságot, amely népszuverenitásának forrása és birtokosa a nép. 1949-ben a sztálini alkotmány átvételével kihirdették a Magyar Népköztársaságot, amely valójában a kommunista párt diktatórikus-totalitárius hatalma volt. 1947 és 1989 között tiltott volt a Szent Jobb-körmenet. De Szent István-napját végig megtartották mint az új kenyér és az államiság ünnepét, viszont mindenestül mellőzték az egyházi jellegét.

Végül az 1989–1991-es rendszerváltozás nyitotta meg az utat az újbóli önállósághoz. 1989-ben újfent kikiáltották a köztársaságot, a 2012-es alaptörvényben kimondták a Szent István-i örökség tiszteletét és a történeti alkotmány szellemének védelmét. Azóta ismét teljes az augusztus 20-i emléknapi ünneprendje.

Magyarország még korlátozott függetlensége idején is mindvégig megtartotta saját törvényeit, szervezett államformáját – államiságát és annak kultuszát.

SZENT ISTVÁN-ÜNNEP ÉS ÉRTELMEZÉSE

Magyarország legrégebb keresztény ünnepe Szent István napja, melyet az államalapító I. István király szentté avatása óta tartanak. Az uralkodó kanonizálását az ország rendjét megszilárdító I. László kezdeményezte 1083-ban, később Szent István tiszteletét a törvénylátó napokkal együtt II. András megerősítette az 1222-ben kiadott Aranybullában, majd a 14. században kifejezetten egyházi ünnepé vált. A törökök kiűzése után, 1771-ben Mária Terézia az emléknapi országos ünnepé nyilvánította. A szertartás rendje 1810-től a Szent Jobb-körmenettel bővült, melyet csak a Habsburg-önkényuralom és a szocializmus idején voltak kénytelenek mellőzni, azonban 1988 után újra rendszeresen megtartják. Az ünnepet illetően az 1867. évi kiegyezést követő történetének nagy része homályba vész.²⁵

²⁴ Wilhelm BRAUNEDER: *Osztrák alkotmánytörténet napjainkig*, ford. KAJTAR István, Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 1994. 18. 193–234.

²⁵ Az ünnep-történeti feltárás a Magyarországi Kutatóközpontjában megindult, az áttekinthető elemzések az 1881-es évvel bezárólag megjelentek.

a magyar államjogi
kultúra folytonos
és egységes

A keresztény honalapító magyar királyi család számos szenttel ajándékozta meg a katolikus egyházat.²⁶ Közülük is, természetesen, kiemelkedik Szent István, akinek öröksége és kultusza főleg a 18. század végétől lett újra hangsúlyos. A szent király alakjában egyszerre jelenik meg egy egyházi és egy államvezetői példa, s rajta keresztül az államiság eszméje, amely rendre felidéződött a neki szentelt emléknapon elhangzó hitszónoklatokban. A felemlegetett értékek értelmezési kereteit mindig az adott kor időszakának kérdései határozták meg, ezért nemcsak a követendő törekvések, hanem az egyes évek társadalomkritikái is megfogalmazódtak. Mivel Szent István hatóköre elsősorban Magyarországra terjed ki, és hasonló, államiságot is megjelenítő szentkultusz nehezen lelhető fel máshol, ezért nemzetközi szinten csak részlegesen megfeleltethető kultusz-történeti párhuzamok mutatkoznak. Ő volt az első király, aki hittérítői és uralkodói tevékenységével is kiérdemelte a koronát.²⁷ Bár IX. Erik svéd királyt törvényhozóként is számontartják, II. Olaf norvég király pedig inkább vallási törvénykönyvet állított össze, vagy II. Henrik német-római császárnál az elkötelezett hitélet volt a legfőbb kanonizációs érdem, de országukban egyikük életműve sem maradt annyira meghatározó évszázadokon át, mint a magyar uralkodóé,²⁸ akit a keleti kereszténység is szentjei közé fogadott. Így a legjobb példákat és a róluk szóló elemzéseket főként a középkori műveltséget és egyháztörténetet tartalmazó munkák szolgáltatják.²⁹ Bár az angol szakirodalomban már megjelent a saját szentkultuszuk 19. századi története.³⁰ A 20. század első felének felfogása szerint a 19. század második felétől oly mértékben visszaszorult a vallásosság, hogy emiatt eltekintettek a Szent István-kultuszt leginkább megjelenítő szentbeszédtek tárgyalásától.³¹ A nézet olyannyira elterjedt, hogy az augusztus 20-i ünnep és hitszónoklatainak emléke csaknem kikopott a tudományos köztudatból,³² mint ahogy annak figyelembevétele is, hogy a 21. század emberéhez képest a dualizmus idejének társadalma még egyértelműen vallásosnak tekinthető.³³ A Szent István-ünnepségek tömegeket vonzó, népszerű eseménynek számítottak, még akkor is, ha azok vallásos jellegét egyre több világi szórakoztató rendezvény színesítette.

A Szent István-nap történetéről szóló átfogó tanulmányok némelyike érinti a dualizmus korára eső megemlékezéseket.³⁴ De Ausztriának volt állami ünnepe: a császár születésnapja, amelyről minden évben illő módon meg is emlékeztek, sőt a Monarchia egész területén állami ünnepnek számított a király születésnapja, azonban a bécsi székhelyű központi ünnepség udvari etikettje csak korlátozott nyilvánosságot tett lehetővé. Mindemelllett Magyarországnak, a társállamnak szintén volt saját, épp a Habsburgok révén megerősített, nemzeti tartalmú, állami ünnepe: Szent István napja.

Magyarországon augusztus 20-a rendkívül népszerű esemény volt: népnepéllé terebélyesedett. A budapesti központi rendezvényre kedvezményes menetdíjú vonatjáratok szállították a vendégeket a fővárosba, ahol, többek között, a Magyar Nemzeti Múzeum vagy az Állatkert hosszabb nyitvatartással fogadta az érdeklődőket, akik még a budai királyi palotába is ingyenes bebozást nyertek ezen a napon. A korabeli sajtó pedig közzétette a várbéli istentiszteletre és a Szent Jobb-körmenetre zarándokló, a Lánchídon is átkelő tömeg

a szent király
alakjában fejeződik ki
az államiság eszméje

26 KLANICZAY Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek.* Balassi, Bp. 2000.

27 Uo. 108–138.

28 A Magyar Köztársaság Országgyűlésének 2000. évi I. törvény Szent István államalapításának emlékérről és a szent koronáról. *Magyar Közlöny*, 2000. január 1. 1–3.

29 *Promoting the Saints: Cults and Their Contexts from Late Antiquity until the Early Modern Period. Essays in Honor of Gábor Klaniczay for his 60th Birthday.* szerk. GECSER Ottó – LASZLOVSKY József – NAGY Balázs – SEBŐK Marcell – SZENDE Katalin, Central European University, Department of Medieval Studies, Bp.–New York, 2011.

30 *Making and Remaking Saints in Nineteenth-century Britain.* szerk. Gareth ATKINS, Manchester U. P., Manchester, 2016.

31 SZEKFŰ Gyula: *Szent István a magyar történet századaiban = Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján.* III. köt. szerk. SERÉDI Jusztinián, MTA, Bp. 1938. 71.

32 M. LOVAS Krisztina: Ki mire emlékezett március 15-én a dualizmus korában? Az ünneplések alakulása az aktuális politikai konfliktusok tükrében. *Századok*, 2017/6. 1225–1226.

33 *Magyarország a XX. században.* II. köt. szerk. KOLLEGA TARSOLY István, Babits, Szekszárd, 1997. 289.

34 ROMSICS Ignác: Szent István emlékezete. *Korunk*, 2013/8. 94–102.

nagyságáról szóló adatokat, valamint az említett intézmények látogatottsági statisztikáját.

Szent István ünnepét csak egyetlen nap választotta el az augusztus 18-i királyi születésnaptól, de a két évforduló hivatalos szertartásrendje teljesen eltért és elvált egymástól, nem homályosították el egymás jelentőségét. Bár az már könnyen megesett, hogy a történelmi emléknep alkalmából megrendezett kötetlen multságokon koccintottak Szent István királyra és egyúttal éltették Ferenc Józsefet. Az utókor számára a múltközelibb 20. század diktatúrájának módszeres, embertelen kegyetlenkedései emlékének fényében különösen érdekes I. Ferenc József király személyének megítélése, mivel az uralkodó kíméletlenül megtorolta az 1848–49-es forradalmat és szabadságharcot. E téren a következetes történészi munka nyomán érdekfeszítő összefüggések tárultak az egykori vezető politikacsinálók egyértelmű szándékaik vagy csak sejthető indíttatásai egymásra hatásaiból, viszonyrendszeréből, melyek alapján feltételezhető egyfajta elkendőző megbocsátás az uralkodó irányában.³⁵ Az összehasonlítás magyarázata azonban sokkal hétköznapibb okra vezethető vissza, miszerint a királynak és a magyar politikai elitnek közös célja volt az állam működtetése.

Azonban általános közmegegyezés uralkodott a tekintetben is, hogy az ország léte csakis – az Ausztriától való – függetlenségben képzelhető el, s e két állam közötti szerződésre vonatkozó közjogi nézetkülönbség csupán abban merült ki, hogy az önállóságot minél hamarabb vagy lassabban, lépésről lépésre kell elérni. Ezért a dualizmus idejének politikai pártjai is az iménti közjogi kérdés mentén szerveződtek.

Az 1875-ös választások eredményeként egy olyan liberális irányultságú politikai kör került a hatalomba, amely a teljes függetlenséget elodázta a működőképes jelenért, ám bízott a lehetőségek tágításában. Ez a politikai csoportosulás, egy kis megingást leszámítva, parlamentáris úton kibillenthetetlenül tartotta kormányzati pozícióit egészen 1918-ig.³⁶ A korszak ellenzéki – teljes függetlenségpárti – politikusai az alkotmányos keretek tiszteletben tartásával fogalmazták meg programjukat és kritikus álláspontjukat. Azaz az ország polgárai és politikusai a haza önálló államéletben gondolkodott, és amely még mindig egy olyan társadalmi, politikai struktúrát tartott fent a Monarchia idején, melyet csak külső segítséggel sikerült megroppantani az I. világháború végén keltett zavaros helyzettel, az „öszirózsás forradalommal” és a Tanácsköztársasággal. Bár a 19. század magyarországi eszméiről közlő is beszüremkedtek a szocialisztikus-kommunisztikus teóriák, de sem akkor, sem a II. világháború után nem volt olyan tömegbázisa, hogy arra demokratikus úton hatalmat lehessen építeni. A baloldali politikai ideológiák meggyőzőési eszköztárában kiemelt helyet kapott a félelemkeltés, a diktatúra. Ez ellen lázadt fel a magyar nép 1956-ban, és a forradalom alatt a vidék helyi közösségei szinte

azonnal megszervezték magukat az önkormányzatiság szabályai alapján. A kommunista korszakban a materialista szemléletű pártvezetés belátta, hogy nélkülözhetetlenek a közös történelmi kultuszok, ezért megtartották Szent István napját mint az

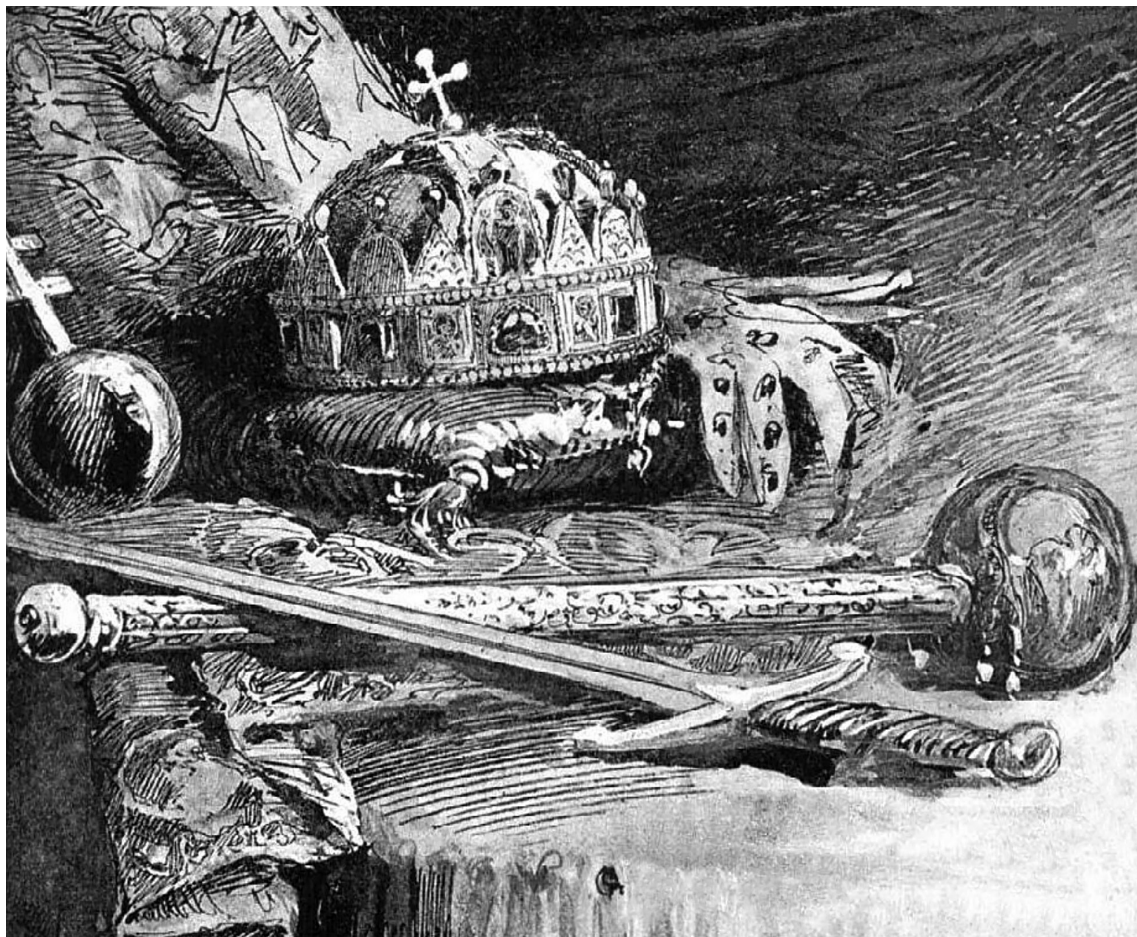
államiság – a népköztársaság mint az akkori államforma – és az új kenyér ünnepét, majd végül 1978-ban hazatérhetett a Szent Korona. Az 1989-ben induló rendszerváltás egyik fontos eseménye lett a Szent Jobb-körmenet, melyet 1947 óta betiltottak.

Mindemellett azonban 1945 után Magyarországon elterjedt a szocialista, kommunista megalapozottságú tudományos szemléletre rátelepedett a lexikális-verbális brutalitást kifejező fogalomkészlettel terhelt gondolkodásmód,

a közös történelmi cél az állam működtetése

35 CIEGER András: *Megbocsátás, elhallgatás, együttműködés. Az 1867-es rendszerváltás és a múlt öröksége = Identitásaink és (el)hallgatásaink. Korrajz. A XXI. Század Intézet évkönyve.* 2011. 28–29.

36 FABÓ Edit: A kormányzati pozíció történeti mintája. A kiegyezés utáni magyar politikai stratégiák az állam érdekében és a függetlenség védelmében. *Kommentár, 2023/3.* és VARGA Lajos: *Országgyűlési választások a dualizmus korában = Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998.* szerk. FÖLDES György – HUBAI László, Napvilág, Bp. 1999. 43–45.

amely a kívánatosnak vélt fejlődési vonaltól való eltérést, illetve az azt éppen cáfoló történet, jelenséget minimum „öncsalásnak”, „hamis tudatnak”, „hamis származásnak”, „hamis múltszemléletnek” minősítette.³⁷

Uralkodó –
A Szent Korona
és jelvényeinek
ábrázolása 1892-ben
(*Vasárnapi Újság*, 1892.
24. szám, 421. oldal)

TÖRTÉNESZI ÉRTÉKELÉS A 20. SZÁZADBAN

A kommunista hatalom és szellem meggyengülésével a korábbi, polgári történetírás múltértelmezése újraértékelődött. Többek között így kerültek ismét előtérbe az irányzat két világháború közötti képviselőjének, Szekfű Gyulának a következtetései, aki élenjáró kutatója volt a Szent István-i emlékezetnek. Az egyik tanulmánya *Szent István a magyar történet századaiban* címmel jelent meg az 1938-as Szent István-emlékkönyvben. A jubileumi kötetben végigkísérte a szent király emlékezetének évszázadonkénti változását és helyét a magyar történetírásban. A történész elemzése szerint Szent István kultusz vallásos töltetéből sokat veszített a 19. század felé haladva, majd a reformkorszakban, de főleg a kiegyezés után „az értelmiségből szinte teljesen kiölte a hitet a liberális, nacionalista, materiális, természettudományos korszellem”,³⁸ amely ellen az egyház sem lépett fel határozottabban, továbbá a vallásosság maga is a hazafiúi nemzeti érzés kifejezésének akadályává vált. A trianoni tragédia ellensúlyozásaként fokozottabb érdeklődés irányult az ország, a nemzet és nemzetiségek történelmére, miszerint az elszenvedett veszteségek milyen mértékben magyarázhatók a történeti tények alapján. Szekfű Gyula sokat foglalkozott az állam-nemzet és nemzetállam meghatározásával, különösképpen a nemzetiségek

³⁷ Lásd: BIBÓ István: *Az torzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem (1948) = A kiegyezés.* szerk. CIEGER András, Osiris, Bp. 2004. 319–344.

³⁸ SZEKFŰ: *I.m.* 71.

Kultusz –

Szent István-napi körmenet a budai Várban 1882-ben
(*Vasárnapi Újság*, 1882. 34. szám, 536. oldal)

együttélésének feltárásával, és történeti elemzései eredményeként a Szent István-i állameszmét jelölte meg mint Magyarország fennmaradásának zálogát.

A modern kori magyar államvezetés – elsősorban soknemzetiségűsége okán – politikai nemzetként értelmezte az ország lakosságát. Szekfű Gyula, a nagyhatású történész hivatása tudatában, amikor 1942-ben megjelentette az állam és nemzet kérdéskörét tárgyaló tanulmánygyűjteményét, s annak előszavában összegezte az ezeréves megmaradás történelmi tanulságait:

„nemzeti életünk szilárdsága és megszakíthatlan biztonsága mégis tőlük függ. Íme néhány a legfontosabbak közül:

- 1) A magyar nemzetnek mindig volt állama, s ez az állam, Magyarország, mindig a magyaroké volt;
- 2) a magyarok államában mindig laktak nem-magyar népek is; Magyarország ennyiben sohasem volt egynyelvű ország; az egynyelvű ország az ezeréves múlttól való lemondást jelentené;
- 3) a nem-magyar népekkel való együttélés módzatait és lehetőségeit mindenkor keresték és legtöbbször meg is találták a magyarok; e téren a kezdeményezés az ő kezükben volt, amint hogy az állam is mindenkor az övék volt és érte ők viselik a felelősséget;
- 4) a magyarságba idők folyamán sok nem-magyar elem is átömlött, de ez az asszimiláció a múlt századokban soha sem érte el azt a határt, melyen túllépve a magyarság ősi tulajdonságainak működését és kifejtését akadályozhatta volna;
- 5) amikor tehát a nemzeti és állami létben zavarok mutatkoznak, ott megint lehetővé, sőt kizárólagossá kell tenni ez ősi tulajdonságok, köztük a régi magyar politikai érzék érvényesülését.”³⁹

39 SZEKFŰ Gyula: *Állam és nemzet. Tanulmányok a nemzetiségi kérdéskörrel*. Magyar Szemle Társaság, Bp. 1942. 6.

A tudós általános érvényű sommás megállapításai nehezen cáfolhatók, a magyarázatot pedig a Szent István-i állameszmében adta meg. Az állítás helytállóságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy például Mária Terézia hatalmának megerősítéséhez az eszmét jelképező magyar királyhoz és a Szent Koronához fűződő jogelvekre, ereklyére és kultuszra támaszkodott, és amellyel egyúttal visszaadta az államalapító kultuszának rangját. A magyar alattvalók csak a koronával felavatott uralkodó intézkedéseit fogadták el törvényesnek. A kialakult magyar joggyakorlat a koronát önálló (jogi) személyiségnek fogta fel, továbbá a koronázás késedelme, elmaradása pótolhatatlan jogérvényességi hiányt jelentett. A dualizmus idején ezért is volt jelentőségteljes I. Ferenc József 1867. június 18-i megkoronázása.

A magyar államalapító király műve rendkívül tartósnak bizonyult, hiszen az általa lefektetett alapelvek (*Intelmek*) és a szintén általa kialakított vármegyerendszer bizonyos módosításokkal 1949-ig működött, valamint a katolikus egyházmegyerendszer pedig kisebb eltérésekkel egészen 1993-ig fennmaradt.⁴⁰ Ez pedig páratlan teljesítmény, amelyhez jelentős mértékben hozzájárult az így felállított és megerősített magyar királyság – a környező országoktól eltérően – nem függött senkitől, szuverén hatalom volt.⁴¹ Ezt az egységet törte meg a török hódoltság, Habsburg-uralom és a Szovjetunió befolyása.

Szekfű Gyula észszerű megoldásnak tartotta az 1867. évi kompromisszumot, de az azt követő időszakra már mint a romlás korára tekintett. A történelmi logikával megfogalmazott „Szent István-i állameszme” bármilyen találon összefoglaló megnevezése is az országot megtartó közös gondolat kifejezésére, mégsem nyert akkora teret a köztudatban, hogy az az általános közfelfogás politikai kultúrájának részévé váljon, és inkább patinás történelmi kategória maradt. A korábbi periódusokhoz képest a deszakralizált modern társadalom fogalomkészletében erőltetettnek hatott, ugyanis a „szent” már nem találta meg funkcióját, valamint tételszerűen nem szerepelt az 1848. március 15-i forradalom 12 pontos programjában, vagy az 1956-os forradalom nyomán a vidéki önkormányzatok megszerveződésekor. Holott az előbbinél a meghirdetett követelések megvalósítására alkotmányos (állam)átalakulás mellett tettek kísérletet, az utóbbi pedig a magyar államiság mindenkori alapegységeit képezte.

A fogalmi tisztánlátást nehezítette, hogy a modern társadalom térhódítása és a nemzeti (gondolatra vagy) öntudatra ébredések kezdete egybeesett, később a kettő hol keveredett egymással, hol különvált egymástól. Addig a Kárpát-medencei Magyar Királyság lakóit *hungarusokként* tartották számon, továbbá magukat is így nevezték meg külföldön. Ugyanis – engedéllyel – sok más nép is betelepült az országba, akik megmaradhattak kultúrájuk, nyelvük mellett Szent István „vendégek és jövevények” befogadásáról szóló intése nyomán. Az így keletkezett *hungarustudattal* vált lehetővé, hogy az egyéb nemzetiségek azonosuljanak a magyarsággal, valamint együttélésük mindaddig zavartalan volt, míg teret nem hódított a nacionalizmus.⁴² A vetélkedésre is ösztönző nemzeti eszmék újabb ellenségeskedést szítottak. A valóságban az országok nemcsak egyetlen nemzetet tömörítettek, hanem az adott területen élő más nemzeteket vagy nemzetiségeket,⁴³ ezért közkeletűvé vált a politikai nemzetállam képzete.⁴⁴ A megjelölés tulajdonképpen megfelelt a Magyarországon bevett, korábbi *hungarustudatnak*. Azonban az uralmi igények igazolására, megtámadására olyan nehezen elválasztható fogalmak születtek a nemzet és állam viszonyában, mint például államnemzet, nemzetállam vagy a másokat háttérbe szorító kultúrnemzet, s innentől kezdve a modern kor történetírását átszötte az egymással (a szabadságért, az önrendelkezésért) versengő kultúrák – népek láttatása.

Hóman Bálint: *Szent István* (1938)

40 THOROCZKAY Gábor: *Szent István egyházmegyéi – Szent István püspökei = Szent István és az államalapítás*. szerk. VESZPRÉMY László, Osiris, Bp. 2002. 492.

41 FONT Márta: *A keresztény nagyhatalmak vonzásában. Közép- és Kelet-Európa a 10–12. században*. Balassi, Bp. 2005. 257–266.

42 MISKOLCZY Ambrus: *„Hungarus-tudat” a polgári-nemzeti átalakulás sodrában = Uő.: A múlt megszélesítése. Eszmetörténet és historiográfia határán*. Gondolat, Bp. 2014. 9–36., 32.

43 Walker CONNOR: *Nemzet, állam, nemzetállam. Világosság*, 1988/8–9., 645–646.

44 Lásd bővebben: Jóó Rudolf: *Etnikumok és regionalizmus Nyugat-Európában*. Gondolat, Bp. 1988.; *Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában*. szerk. ÁBRAHÁM Barna – GEREKEN Ferenc – STEFKOVICS Rita, PPKE BTK, Piliscsaba, 2003.

AZ ÁLLAMALKOTÓ KULTÚRA

A tradicionális kisközösségeket felmorzsoló modern társadalom a polgárság tömegjellegűvé válásával egyre átláthatatlanabbá, bonyolultabbá vált, s éppen a szabályszerűségek feltárására jött létre a szociológia. A társadalomtudomány meghatározásai elég rugalmasak ahhoz, hogy az összes szempontot lefedjék, és közérthetőségük révén egyúttal könnyen beépüljenek a közgondolkodásba is.

Max Weber a 20. század elején még nem volt közismert Magyarországon, de az „államról” szóló definíciója megkerülhetetlen, amely főleg a korabeli nyugati szemléletet tükrözi, viszont jelentősen befolyásolta a mai általános államfelfogást is. A német gondolkodó „az államot üzemként működő uralmi szervezetként írta le, mely egy adott területen érvényes igazgatási és jogrend keretei között politikai jellegű tevékenységet végez, s »politikai« volta csak az alkalmazott eszközre tekintettel határozható meg.”⁴⁵ Ehhez járul egy tág megközelítésű „államalkotó nemzet”-leírás, amelyben a 19–20. század nemzetiségítésére szorított kelet-európai birodalmaiban mindegyik nemzet élesen elválik a többi nemzetiségtől, ők lesznek jogszerű „tulajdonosai” az intézményrendszernek, viszont mégsem tudják saját lehetőségeiket egészében kibontakoztatni.⁴⁶ A jellemzők felsorolása tükrözi a nehézségekkel terhelt, de szükségszerű államvezetői stratégiát annak érdekében, hogy az ország kormányozhatósága biztosított legyen. Mindezt figyelembe véve az „államalkotó nép” fogalmának kedvez az a jogi szempontú, szabatosabb meghatározás, amely tulajdonképpen a történelemtudományi szakirodalomban is kézenfekvő értelmezésként jelent meg, ezért elterjedt. „Az »államalkotó nép« az állam területével és hatalmi szervezetével együtt a modern államfogalom meghatározó eleme, s mint ilyen, jogi kategória. Az államnemzettel bizonyos mértékben rokon, ám mégis egyértelműbb, hisz magában foglalja az állampolgárok összességét.”⁴⁷

Tehát a 19. században megindult a nyelvi alapú kultúrák kizárólagosságig fajuló megkülönböztetése. A modernitás hajtóerejét jelentő versenyszellem múltmagyarázó visszavetítésében magától értetődőnek tűnt az állam megléte és változása. A történetírás alkalmazta ugyan

az „államalkotó nép” kifejezést, de az gátolta egy másik, hozzátartozó, tágabb nézőpont – az „államalkotó kultúra” – felismerését. Ugyanis ha van „államalkotó nép”, logikusan adódik a felvetés, hogy – amennyiben az államiság (gyakorlásának vagy) művelésének történelmi múltja van – akkor az adott nép rendelkezik „államalkotó kultúrával” is. Az államalkotó népnek azért van hosszú ideje állama, mert van róla elképzelése és eszméje, történeti hagyományaiban alátámasztott, abból megőrzött és az alapján gyakorolt tudása, hogy államiságát fenn is tudja tartani és meg is tudja védeni.

A fogalmat egyáltalán nem használja az újkort vizsgáló történelemtudomány, bár felbukkan a régészeti vagy az ókortudományi munkákban. Viszont ha nagyon ritkán mégis előfordult a kétszavas kifejezés, akkor az idézőjeles, általánosabb kultúrát-kultúrtöbbletet hordozó kategóriaként jelent meg.⁴⁸ A kisebbségekkel foglalkozó szakirodalomban szintén megtalálható a jelzős szó szerkezet, de azok mindig a többségi nemzet kultúrájának egészére vonatkoznak.⁴⁹ Azonban a hivatkozott szöveghelyek egyike sem szorosan önmagát az államot létrehozó, működtető, fenntartó – az államiságot művelő – tevékenységet takarja. Elképzelhető lenne még az „állammegtartó” megnevezés, de ez inkább a múltból a mindenkori jelenbe érő időtávot fedi, míg az „államalkotó”

45 TAKÁCS Péter: *Az állam fogalma = Alkotmányjog. I. Alkotmányos fogalmak és eljárások. Egyetemi jegyzet.* szerk. SMUK Péter, Universitas Győr, Győr, 2014. 39.

46 ROGERS BRUBAKER: *Nacionalizmus új keretek között.* ford. ERDŐSI Péter, L'Harmattan Kiadó–Atelier, Bp. 2006. 107–108.

47 GEORG BRUNNER: *Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában.* ford. EMŐKEI István, Teleki László Alapítvány, Bp. 1995. 10.

48 Lásd bővebben: ZSIGMOND Gábor: *A magyar társadalomnépra kezdetei. Beöthy Leó (1839–1886).* Akadémiai, Bp. 1974. 12. és PÁLFI Zoltán – TANOS Bálint: *A sumer–magyar hit és a sumerológia. Ókor,* 2006/3–4. 101.

49 FORRAY R. Katalin – HEGEDŰS T. András: *Előszó = Publikációk a cigányság oktatásáról.* szerk. FORRAY R. Katalin, Oktatókutatási Intézet, Bp. 1995. 5. és VÉGEL László: *Multikultúra és modern civil társadalom. Létünk,* 1996/1–2. 36.

az adott nép rendelkezik államalkotó kultúrával

Keresztény állam –
Nagy Lázár: *Szent István*
átveszi a kereszténység
jelképeit
(*Vasárnapi Újság*, 1895.
17. szám, 273. oldal)

megjelölésnek nincs befejezettsége, de mégis a múlt, a jelenre és a jövőbeliségre (is) utal. Az „államalkotó kultúrának” egyúttal az államalapító Szent István életművén keresztül saját kultusza is van, valamint a kettő (állam és kultusz) története elválaszthatatlan egymástól.

A társadalomtudomány látószöge elég széles ahhoz, hogy megvilágítsa a kultúra és a kultusz lényegét. „Közös töről (*colere*) fakadó szó a kolónia, a kultúra és a kultusz: mindhárom a letelepedett embercsoportok lakhelyére, létfenntartásuk érdekében a természeti folyamatokat gondozó, befolyásoló vagy átalakító tevékenységére (köztük a föld művelésére) s a közösségük összetartó azonosságát szavatoló hiedelmeket megerősítő gyakorlatokra utal.”⁵⁰ A közös múlt rendszerint egy adott helyhez tartozik, az egyének osztoznak a közös sorsban, maradandó értékekkel azonosulnak, büszkék a kiváló teljesítményekre, céljuk a megmaradás.⁵¹ A kultúra számtalan meghatározása alapján az emberi kapcsolatok és szerveződések módját takarja,⁵² míg a kultusz ezen belül az adott területhez kötődő személyek, tárgyak, vélekedések közös tiszteletére szűkül.⁵³ A latin szavak magyar megfelelői egyrészt alátámasztják a tudományos definíciót, másrészt pedig a Szentkirályt kísérő hagyományt tekintve, tökéletesen egyezik az őt övező emlékezet őrzésének legjellemzőbb módjával.

A hivatkozott szótári forrás korában kezdte felváltani a *hungarustudatot* a politikai nemzet képzete, amely alapján megegyezett a korábbival, viszont az utóbbit már megosztotta a nemzeti és nemzetiségi létérdekek egymással versengő érvényre juttatása. Szerke Európában a rivalizálás nem egymást méltányló játék, hanem a másikat kiszorító, megszüntető, vére menő drámajátszma volt. Így Magyarország hiába próbálta folytatni az előző évszázadok különböző népek egymás mellett élésének gyakorlatát, a nyelvhasználat elsődlegessége olyan frontot nyitott, mint amilyen máshol Európában tapasztalható volt.

50 WESSELY Anna: Előszó: A kultúra szociológiai tanulmányozása = *A kultúra szociológiája*. szerk. Uő. Osiris-Láthatatlan Kollégium, Bp. 2003. 7.

51 Uo.

52 A 20. század közepén Alfred Louis Kroeber és Clyde Kluckhohn gyűjtött össze 165 kultúraértelmezést, amelyek száma azóta természetesen továbbgyarapodott. Lásd: ALFRED LOUIS KROEBER – CLYDE KLUCKHON: *Culture. A Critical Review of Concepts and Definitions*. Harvard University, Cambridge, 1952.

53 Bővebben lásd: NORA: *I.m.*

A *hungarustudat*úak büszkéek voltak hazájukra, múltjukra, kultúrájukra.⁵⁴ Még a 19. század politikai nemzetének tagja is méltósággal vállalta hazáját.⁵⁵ (Bár az is kétségtelen, hogy a kor liberális politikusai közt hódított a szociáldarwinizmus teóriája, mégis a magyart részesítették előnyben a magyar állam érdekében.)⁵⁶

A változást először Trianon, de főleg a kommunizmus jelentette: politikai okokból nem illett büszkének lenni, tekintettel a szomszéd országok érzékenységre, mint ahogy megszületett a „magyarkodás” megvetendő, gúnyolódó kategóriája, hiszen a baloldali frazeológia számára minden alapot nélkülözött, mert szerintük téves meggyőződésre, „önccsalásra”, azaz hazugságra épült. És a rendszerváltozás utáni történetírás sem tudta igazán visszaadni az egészséges nemzeti önértékelést, főleg azért nem, mert folytatta az egymást kijátszó nemzeti kultúrák elbeszélés módját, amely tovább gyengítette a nemzeti (ön)tudatot. Az ország történeti kultúrájától eltávolított nemzettudatból öncélú magamutogatás, eklektikusan összetákolt, divatjamúlt – jobb esetben romantikus – kellék- és jelmeztár lett.⁵⁷

A rész mint a nemzet (vagy a társnépek) kultúrája egy nagyobb egészhez, mégpedig az országhoz vagy államhoz tartozik, azzal együtt érthető. A korábbi [Magyar]ország- vagy Hungária által jelentett kultúrát, azaz a *hungaruskultúrát* felváltandó „államalkotó kultúra”-fogalom viszont egy olyan értelmezési keretet nyit, amelyben a „nemzeti” jelzőnek értelme és célja van. Hiszen a magát magyarnak valló – mindenki számára nyilvánvalóan – egy olyan közösség tagja, amely rendelkezik egy olyan tapasztalattal/kultúrával, amely családja, tágabb rokonsága, nemzedéke, nemzetsége, barátai, ismerősei sokaságát fenn tudja tartani, meg tudja védeni, és a jövőjét építeni tudja úgy, hogy a közösség lelki tartásához az együvé tartozáson túl különleges – égi forrása van.

A magyar „államalkotó kultúra” eddigi levezetése a földi világ jogszemléletét követte, azonban mivel magába foglalja a Szent István-i állameszmét és Szent Korona-tant, hordozza a transzcendentálisit is. A Szent Koronát az állam szempontjából jogi személyként kezelték, tehát képviselte a földi, materiális törvényeket, önállósága révén megjelenítette az ország érdekeit. Azonban I. István király a híres Szűz Máriának tett koronafelajánlással az egész országot helyezte Szűz Mária fennhatósága alá.⁵⁸ A tiszta erkölcsiséget, az égi rendet képviselő természetfölötti lény pedig aztán végképp az anyagi és emberi világ felett áll – e világi erőnek nincs hatalma rajta.⁵⁹ Vagyis a Szentkirály az oltalomkérés vagy adományozás gesztusával megteremtette a közösségi érdek legkisebb nevezőjét, amelynek legnagyobb hatványát pedig a főurak és a nép terjesztette ki válságos időbeli egyezségek kieszközlésére. Bár a kultusz olykor elhalványult, és nem olyan fényes, mint egykor, de az emléke mint különleges kulturális elem jelen volt s van még most is az általános köztudat kevésbé vallásos rétegeiben is. A modern társadalmat befolyásoló erők bármennyire is hirdetik az anyagi érdekeket igazoló tételek mindenhatóságát, valamint hagyják figyelmen kívül az univerzum szabályait, a magyar államalkotó kultúra hagyományának fényében van egy olyan lény, aki felettük áll. S ez az a legkisebb közös pont, amelyből ered a kitartáshoz szükséges örök remény – a l elkierő.

A különbözőségeket összehangoló tényező a kereszténység egyik főalakja, aki rokonítható az előző hitvilág (női) istenségével, de mégis a róla szóló egyezés megteremtése, megtartása, tovább örökítése olyan fegyvertény, amelyhez hasonlóra máshol is nagy igény van.⁶⁰ A Kárpát-medencei ország az elmúlt ezer

54 Lásd: RAB Irén: *Hungarus-tudat és diákmentalitás a 18. századi föttingeni peregrinációban – különös tekintettel a medicinára – emlékkönyvek és egyéb peregrinációs források tükrében. Doktori disszertáció. Semmelweis Egyetem, Bp. 2015. 55. DOI:10.14753/SE.2016.2109; BÉL Mátyás: *Ung megye leírása*. ford. BENEI Bernadett – TÓTH Gergely, Argumentum, Bp. 2014. 7.*

55 Lásd: FABÓ Edit: *Nemzeti ünnepek a kiegyezés utáni sajtóban = Hazafiatk voltak. Az ember, a hit és a történelem méltósága az 1867. évi kiegyezés utáni nemzeti ünnepeken*. szerk. FABÓ Edit, Magyarorságtudat Intézet, Bp. 2020. 9–126.

56 CIEGER András: *Az „oszthatatlan egységes magyar nemzet dilemmája” a magyar törvényhozásban 1868 után = Nemzetiségek és a törvényhozás Magyarországon*. szerk. Kovács Kálmán Árpád, Országház Könyvkiadó, Bp. 2019. 103.

57 Lásd: IMRE Zoltán: *Nemzeti Színház – Tragédia, 1883. Színház, 2012/2.*

58 Lásd: TEISZLER Éva: *A Regnum Marianum-eszme tartalma és jelentése az Anjou-kor végéig = Regnum Marianum. Az eszme története, jelentősége és hatása*. szerk. KLIMA Gyula, Magyarorságtudat Intézet, Bp. 2022.

59 Mircea ELIADE: *A szent és a profán. A vallási lényegről*. ford. BERÉNYI Gábor, Európa, Bp. 2009.

60 Jacques MARITAIN: *A teljes humanizmus és a modern idők válsága*. ford. POGRÁNYI LOVAS Miklós = *A modernitás válsága*. szerk. MEZEI Balázs, Századvég, Bp. 2014. 53–72.

Felajánlás –
Szoldatics Ferenc: *Szent István a Boldogságos Szűz előtt*
(*Vasárnapi Újság*, 1888.
4. szám, 56. oldal)

évben a keresztény vallásba mentette a közösségkovácsoló erőt, és amely még is meghatározó⁶¹ mint a legkisebb közös erkölcsi alap, amelyre hivatkozva ura lehet önmagának, helyzetének. Az ember létmagyarzó és cselekvésre ösztönző erkölcsiségét vallási tanokból és – számára a saját eszével felfogható világot leíró – logikai tételekből származtatja. A modern szekularizált (és kommercializált) társadalomban a jog – felvilágosodás óta – az igazságosnak feltüntetett alapelvekkel a halandó emberi érdekek csatornázója, és amelyhez a tudományosan is alátámasztott racionális érveket szolgáltatják. A 20. század gondolkodói a 19. század elején különbözően látják az előremutató utat a vallás és az ész összebékítésére. Jürgen Habermas a liberális állam felvilágosult polgárainak toleranciájába, azaz tudatos önkorlátozásába helyezte bizalmát,⁶² míg Joseph Ratzinger, a későbbi XVI. Benedek pápa, a két nézőpont képviselőinek közös

61 Lásd Roger Scruton gondolatait. PÉTERY-SCHMIDT Zsolt Máté: *Roger Scruton filozófiájának vallásos oldala, különös tekintettel annak politikai vonatkozásaira = Az önképtől és tudásrepresentációtól a hatalommegosztásig. Tanulmányok a bölcsészettudomány, a hittudomány és a jogtudomány területeiről.* szerk. FURKÓ Péter, KRE-L'Harmattan, Bp. 2019.

62 Jürgen HABERMAS – Joseph RATZINGER: *A szabadelvű állam morális alapjai. A szekularizálódás dialektikája az észről és vallásról.* ford. HORVÁTH Károly, Barankovics István Alapítvány–Gondolat, Bp. 2007. 32.

párbeszédét javasolta annak érdekében, hogy megtalálják azt, „ami egybe-tartja a világot”.⁶³

Azonban e változó világban olyan kihívások veszik körül a különböző társadalmakat, hogy még nemzeti eszmére épülő államfelfogás kritikusai is elismerik létjogosultágát a közösségképző ereje miatt. Íme:

„A nemzetállam, akár jó, akár nem, az a politikai intézmény, amely a leg-hatékonyabb és legszélesebb legitimáción alapszik ezen a világon. A modern-ség újraterelemi magát a nemzetállamban. Ez csak néhány esetben történik másképp. A nacionalizmus tökéletes tagadása vagy a nacionalizmusok közti megkülönböztetés tagadása olyan gondolatmenetbe torkollik, amellyel az intelligencia – főként a posztkoloniális – kizárja magát a hatékony politikai cselekvésből.”⁶⁴

A magyar népnévvel nevesíthető keresztény államiság történeti gyakorlata a ma nemzetállamnak tekintett szerveződésformációt igazolta, amelynek közössége régen *hungarusnak* vagy *hungarustudatúnak*, később a politikai nemzet részeként önérzetes hazafisággal – az államalkotói népnév után – magyarnak vallotta magát.

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány Magyarország példáján keresztül bemutatta, hogy van a kultúrának és az államiságnak egy olyan sajátos összefonódása, ahol 1) ugyanazon a földrajzi területen, 2) egy többévszázados keresztény országot, illetve államot tartanak fenn az ott élők, méghozzá 3) az államalkotó népet jellemző kultúrának megfelelően. A felsorolt jellemzőkkel bíró kultúra leírásához az „államalkotó kultúra” fogalmát használtuk, amelynek történeti igényű megalkotása (és alkalmazása múltbeli folyamatok magyarázatára) a tanulmány célja. Az államalkotói teljesítmény történeti és jelenbeli tudata, valamint jövőbeli képzete, várakozása ad értelmet a nemzeti (ön)tudatnak, a nemzeti önértékelésnek és valós alapot a méltán kiérdemelt nemzeti büszkeségnek. Annak a nemzeti-közösségi életérzésnek, amelynek részese lehet mindenki, aki a történeti gyakorlat szerint a nemzet tagjának vagy az országhoz tartozónak tartja magát.

Társadalomtörténeti megfontolásból az elemzés főleg a dualizmus korától induló állam- és kultúrtörténeti diskurzust tárgyalja. Az 1848–1849-es forradalmat és szabadságharcot kegyetlenül megtorló I. Ferenc Józsefet elsősorban azért fogadta el a közvélemény, mert az ország állami működtetését, magát az államiságot képes volt biztosítani, amely arra utal, hogy a korabeli társadalomnak legalább olyan fontos volt az állami keretek megléte, mint az önállóság.

Továbbá az alkotmányos szempontok mellett zajlott a politizálás, hiszen a kormánypárti és az ellenzéki politikusok csak ezen törvény keretein belül fogalmazták meg programjait. Az államigazgatás a korábbi országtudatot kifejező *hungarustudatnak* is megfelelő politikai nemzetre építve szorgalmazta a felvilágosodásból induló nemzeti nyelvhasználatot, a nemzeti kultúra fogalmának létjogosultságát, amely Magyarország esetében az államalkotó magyar nép

szerepköréből adódóan, érthető módon, a magyar nyelvnek biztosított elsőbbséget. A kiegyezést és az utána következő fél évszázadot néha szokták úgy emlegetni, mint a káros folyamatok kezdetét, akár elutasítva az egész időszakot. Holott ebben a korszakban épült ki az a modern társadalom, amely napjaink társadalmának-közéletének történeti előzménye. Az egykori és a mai társadalom között hasonlóságok mutathatók ki, amelyek közül a legkézenfekvőbb az ország függetlenségének kérdése. ■

63 Uo. 47–48.

64 Simon DURING: *Literature – Nationalism’s other? The case for revision = Nation and Narration*. szerk. Homi K. BHABHA, Routledge, London, 1990. 139. Idézi Sajó András: *Nemzetérzület és alkotmányosság*. 2000, 1994/4. 7.

Legalább olyan fontos
az államkeret,
mint az önállóság